

ANDRZEJ WRZYSZCZ

Polski kodeks postępowania karnego z 1928 roku Zakres obowiązywania w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945

Polish Code of Criminal Procedure of 1928: the Scope of Application in the General Government from 1939 to 1945

During World War II, the Polish Code of Criminal Procedure of 1928 was formally enforced by the General Government. However, its scope was significantly limited. Its provisions were used by the judiciary of the Polish Underground State, but to a minimal extent. German courts did not apply it. Polish (non-German) courts used it, but only when the court was considering a criminal case against a person of non-German nationality, and only when the German prosecutor did not transfer the case to the jurisdiction of a German court. Several million people of nationalities other than German lived in the General Government: Poles, Jews, Ukrainians, and others. Most of the criminal cases against such persons, if they were brought, were conducted in Polish courts, which, unlike German courts, followed rational rules of procedure and gave the accused a chance for a fair trial. These cases were used in the Polish Code of Criminal Procedure of 1928.

ANDRZEJ WRZYSZCZ, doktor habilitowany nauk prawnych,
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej,
ORCID – 0000-0002-9824-4251, e-mail: andrzej.wrzyszcz@mail.umcs.pl

KEYWORDS: General Government,
Polish Code of Criminal Procedure
of 1928

SŁOWA KLUCZOWE: Generalne
Gubernatorstwo, Kodeks
postępowania karnego z 1928 roku

Generalne Gubernatorstwo w czasie II wojny światowej obejmowało większość terenów Rzeczypospolitej Polskiej zajętych przez Niemcy w 1939 roku. Obszar GG został powiększony w 1941 r. po agresji III Rzeszy na Związek Sowiecki (utworzono wówczas dystrykt Galicja). Generalne Gubernatorstwo było organizmem o niejasnym statusie ustrojowym utworzonym i zarządzanym przez niemieckie władze okupacyjne. Ludność zamieszkująca te tereny podlegała prawu narzuconemu przez okupanta niemieckiego, ale obowiązywały ją oczywiście przepisy prawne Państwa Polskiego.

Pamiętać bowiem należy, że Rzeczypospolita Polska utrzymała ciągłość bytu państwowego. Konstytucyjne organy centralne funkcjonowały na uchodźstwie we Francji i w Wielkiej Brytanii, w okupowanym kraju zbudowano konspiracyjne struktury Polskiego Państwa Podziemnego, które uznać można za absolutny fenomen w skali wszystkich krajów okupowanych przez Niemcy w Europie. Delegat Rządu na Kraj, który był najwyższym organem władz cywilnych w okupowanej Polsce w 1941 r., wydał instrukcję stwierdzającą: „że państwo polskie istnieje i że obowiązuje posłuszeństwo prawu polskiemu”^[1].

W odniesieniu do przywołanego w tytule niniejszego artykułu polskiego kodeksu postępowania karnego z 1928 roku należy stwierdzić, że możliwości stosowania jego przepisów w stosunku do ludności w okupowanym kraju były bardzo ograniczone. Organami Polskiego Państwa Podziemnego były wojskowe organy sądownicze: sądy kapturowe, wojskowe sądy specjalne. Orzekały one w warunkach konspiracyjnych na podstawie aktów normatywnych ustanowionych na czas wojny i okupacji (m.in. kodeks sądów kapturowych Związku Walki Zbrojnej z maja 1940 r., przepisy materialne z maja 1940 r., statut wojskowych sądów specjalnych z listopada 1941 r.). W dokumentach tych nie znajdujemy odesłań do kodeksu postępowania karnego z 1928 roku^[2]. Mniejsze znaczenie miał cywilny

¹ Paweł Maria Lisiewicz, *W imieniu Polski Podziemnej. Z dziejów wojskowego sądownictwa specjalnego Armii Krajowej* (Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1988), 11.

² Leszek Gondek, *Polska karząca 1939-1945. Polski podziemny wymiar sprawiedliwości w okresie okupacji niemieckiej* (Warszawa: Pax, 1988), passim; Leszek Gondek, *W imieniu Rzeczypospolitej. Wymiar sprawiedliwości w Polsce w czasie II wojny światowej* (Warszawa: PWN, 2011), passim; Leszek Kania, *Przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu i dyscyplinie w polskim prawie karnym i praktyce sądów wojskowych w latach 1795- 1945* (Sulechów: PWSZ, 2010), 280-299; Lisiewicz. *W imieniu Polski*, passim; Oscar Szerkus, *Die Sondergerichtsbarkeit des Polnischen Untergrundstaates* (Berlin: Duncker & Humblot, 2019), passim.

(niewojskowy) podziemny wymiar sprawiedliwości. Były to cywilne sądy specjalne (sądziły w sprawach karnych, ale pozostawały poza organizacją wojskową) oraz komisje sądzące walki cywilnej.

Akt prawny będący podstawą funkcjonowania cywilnych sądów specjalnych to Statut Sądów Specjalnych. Grzegorz Górski twierdzi, że statut ten został opracowany prawdopodobnie pod koniec 1942 roku w Kierownictwie Walki Cywilnej w Delegaturze Rządu na Kraj^[3]. Jerzy Paśnik ustalił, iż Statut Sądów Specjalnych wprowadzono w życie między 15 stycznia a 12 lutego 1943 roku^[4]. Zdanie pierwsze artykułu 2 tego aktu normatywnego zawierało przepis stwierdzający, że „właściwość miejscową sądów specjalnych określa się na podstawie art. 26 i 27 k.p.k.”^[5]. Warto przytoczyć tekst tych artykułów: „Art. 26, § 1. Właściwy miejscowo jest przede wszystkim sąd, w którego okręgu przestępstwo popełniono. § 2. Jeżeli przestępstwo popełniono w okręgu kilku sądów, właściwy jest ten z nich, w którym najpierw wszczęto postępowanie. § 3. Przeszłość uważa się za popełnione w tym miejscu, gdzie wykonano działanie przestępne albo gdzie skutek przestępny nastąpił lub według zamiaru sprawcy miał nastąpić. Art. 27, § 1. Jeżeli w chwili wszczęcia postępowania nie można ustalić miejsca popełnienia przestępstwa, właściwy jest sąd, w którego okręgu: a) przestępstwo wyszło na jaw; b) ujęto osobę podejrzaną; c) osoba podejrzana mieszka – zależnie od tego, w którym z tych sądów najpierw wszczęto postępowanie. § 2. Przepis § 1 ma odpowiednie zastosowanie, jeżeli przestępstwo, podlegające orzecznictwu sądów polskich, popełniono za granicą”^[6]. Rodzi się pytanie dlaczego właśnie te i tylko te uregulowania zostały przywołane, jako przydatne dla wymiaru sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego? Wydaje się, że sprawdzone w normalnych warunkach rozwiązanie, w którym

---

³ Grzegorz Górski, „Wymiar sprawiedliwości na ziemiach polskich w latach 1939–1945”, [w:] *Dzieje wymiaru sprawiedliwości*, red. Tadeusz Maciejewski (Koszalin: Bałtycka Wyższa Szkoła Humanistyczna, 1999), 354.

⁴ Jerzy Paśnik, „Statut Cywilnych Sądów Specjalnych jako podstawa działania sądownictwa konspiracyjnego (1943 – 1944)” *Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego*, nr 2 (1988): 155-156.

⁵ Statut Cywilnych Sądów Specjalnych, art. 2, zdanie pierwsze; Gondek, *Polska karząca*, 168; Gondek, *W imieniu Rzeczypospolitej*, 204.

⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 marca 1928 r. kodeks postępowania karnego, art. 26 i 27; Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 1928 r., Nr 33, poz. 313; w brzmieniu z dnia 16 stycznia 1939 roku – Obwieszczenie Ministra Sprawiedliwości o ogłoszeniu jednolitego tekstu kodeksu postępowania karnego, Dz. URP z 1939 r., Nr 8, poz. 44 (dalej: k.p.k. 1928); Aleksander Mogilnicki, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz* (Kraków: Księgarnia Powszechna, 1933), 60-62.

właściwość miejscowa sądów była ustalana w zależności od miejsca popełnienia przestępstwa, miała racjonalne uzasadnienie także w warunkach konspiracyjnych. Przywołany wyżej Jerzy Paśnik uważa, że ze względu na wymuszoną warunkami wojennymi i okupacyjnymi znacznie zwiększoną mobilność ludności, przyjęcie innej reguły ustalania właściwości miejscowej sądów, czyli miejsca pobytu podejrzanego, jako kryterium podstawowego, było zupełnie niecelowe. Tym bardziej, że procesy przed konspiracyjnymi sądami odbywały się bez udziału oskarżonych, a więc rozpoznawanie spraw przez sądy właściwe „dla miejsca popełnienia przestępstwa sprzyjało skuteczniejszej realizacji celów prewencji szczególnej i ogólnej”^[7]. Przewidziano jednak wyjątkowe rozwiązanie, zawarte w zdaniu drugim artykułu 2 Statutu Sądów Specjalnych: „Mocą postanowienia Delegata Głównego sprawa może być przekazana każdemu, choćby niewłaściwemu sądowi specjalnemu przy Delegacie Okręgowym”^[8].

Opierając się na kwerendzie zbiorów Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, Piotr Szopa ustalił, że treść zdania pierwszego artykułu 2 Statutu Sądów Specjalnych została dosłownie (bez żadnych zmian) powielona w kolejnym akcie normatywnym wydanym przez władze Polskiego Państwa Podziemnego. Było to rozporządzenie Delegata Rządu o sądach specjalnych z dnia 30 kwietnia 1944 roku^[9].

Pamiętać także należy, że sędziowie, prokuratorzy i obrońcy, wykonujący swoje obowiązki w organach podziemnej Temidy, przed wojną pełnili różne funkcje w wymiarze sprawiedliwości niepodległej Rzeczypospolitej Polskiej i stosowali k.p.k z 1928 r. Szczegółowe badania praktyki funkcjonowania konspiracyjnych sądów nie wykluczają tezy, że kodyfikacja ta mogła być stosowana posiłkowo. Na przykład Bartłomiej Szyprowski przypuszcza, że przed Sądem Kapturowym przy Komendzie Głównej Związku Walki Zbrojnej w Warszawie w odniesieniu do czynności dopuszczalnych w dochodzeniu „posiłowano się przepisami kodeksu postępowania karnego z 1928 r. i kodeksu wojskowego postępowania karnego z 1936 r.”^[10].

⁷ Paśnik, *Statut Cywilnych Sądów*, 160.

⁸ Statut Cywilnych Sądów Specjalnych, art. 2, zdanie drugi; Gondek, *Polska karząca*, 168; Gondek, *W imieniu Rzeczypospolitej*, 204.

⁹ Rozporządzenie Delegata Rządu o sądach specjalnych z dnia 30 kwietnia 1944 r., § 5; Piotr Szopa, „*W imieniu Rzeczypospolitej...*”. *Wymiar sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego na terenie Podokręgu AK Rzeszów* (Rzeszów: IPN, 2014), 36-37.

¹⁰ Bartłomiej Szyprowski, *Sąd Kapturowy przy Komendzie Głównej Związku Walki Zbrojnej w Warszawie (sierpień 1940 r. – listopad 1941 r.)*. *Podziemie w walce ze zdrajcami Rzeczypospolitej* (Warszawa: Historyczna, 2016), 80.

W czasie powstania warszawskiego była możliwość odstąpienia od wielu ograniczeń proceduralnych warunkowanych wcześniej konspiracją. Rozprawy były co do zasady jawne, jeśli nie naruszało to tajemnicy wojσκowej, oskarżony był doprowadzany na rozprawę, w której brał udział jego obrońca i prokurator. Prawdopodobnie zakres stosowania polskiego kodeksu postępowania karnego z 1928 r. został wówczas znacznie rozszerzony, zwłaszcza w obrębie sądownictwa cywilnego (niewojskowego). Trzeba jednak podkreślić, że sądownictwo to funkcjonowało zaledwie około dwóch – trzech tygodni^[11].

Paradoksalnie zdecydowanie szerszy zakres obowiązywania kodeksu postępowania karnego z 1928 r. obserwujemy w systemie sądownictwa zorganizowanym w Generalnym Gubernatorstwie przez okupanta niemieckiego. Niemcy stworzyli tu dualistyczną strukturę obejmującą dwa piony sądownictwa: niemieckie i polskie (od 1942 roku po przyłączeniu do GG dystryktu Galicja używana była nazwa sądownictwo nieniemieckie). Do pierwszego pionu zaliczamy sądy niemieckie (Deutsche Gerichte) i wyższe sądy niemieckie (Deutsche Obergerichte) oraz sądy specjalne (Sondergerichte). W drugim pionie utrzymano polską przedwojenną strukturę (sądy grodzkie, okręgowy i apelacyjne), natomiast nie pozwolono na funkcjonowanie Sądu Najwyższego^[12].

Władze III Rzeszy wprowadzały na terenie Generalnego Gubernatorstwa własne przepisy prawne, łamiąc w drastyczny sposób przepisy prawa

---

¹¹ Był to cywilny Sąd Specjalny dla dzielnicy Warszawy: Śródmieście- Północ, który funkcjonował przez niecałe trzy tygodnie i rozpatrzył zaledwie kilka spraw. Władysław Sieroszewski, „Organizacja wymiaru sprawiedliwości w Powstaniu Warszawskim i udział w niej adwokatów” *Palestra*, 7 (1977): 74-75, 81; Lisiewicz, *W imieniu Polski*, 62, 67.

¹² Trzeba podkreślić, iż na terenach Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939–1945 funkcjonowały także inne organy, w nazwie których znajdowało się słowo: „sąd”. Nie będą uwzględnione w niniejszym artykule, gdyż nie stosowano w nich polskiego k.p.k. z 1928 r. Były to sądy wojskowe Wehrmachtu (Militärgerichte), których jurysdykcja w niewielkim stopniu objęła ludność zamieszkującą GG. Były to też niemieckie sądy SS i policji oraz wojskowe sądy doraźne (militärische Standgerichte), policyjne sądy doraźne (Standgerichte). Sądy doraźne, a zwłaszcza policyjne sądy doraźne w Generalnym Gubernatorstwie trudno uznać za sądy w pełnym tego słowa znaczeniu. Orzekały one z pogwałceniem elementarnych zasad nowożytnego procesu karnego. Karol Marian Pospieszalski, „Odpowiedzialność naczelników zwierzchników administracji terenowej za zbrodnie wojenne w okupowanej Polsce” *Przegląd Zachodni*, nr 3 (1962): 9-10; Andrzej Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie 1939-1945. Organizacja i funkcjonowanie* (Lublin: UMCS, 2008), 14-15, 101-115.

międzynarodowego. Podmioty stanowiące prawo dla GG to: kanclerz Adolf Hitler, inne centralne organy Rzeszy Niemieckiej, generalny gubernator Hans Frank i podległe mu organy. Ustawodawstwo podmiotów z Rzeszy było stosunkowo skromne, natomiast liczba aktów normatywnych opublikowanych w urzędowym publikatorze dla Generalnego Gubernatorstwa była znacząca. W latach 1939 – 1944 zamieszczono w nim prawie 1700 aktów prawnych różnej rangi^[13].

Już w październiku 1939 r. okupanci zadecydowali o częściowym utrzymaniu przedwojennego polskiego prawa. Zastosowano tu następującą formułę: „Dotychczasowe prawo polskie zachowuje moc swoją, o ile nie jest w sprzeczności z przejściem administracji przez Rzeszę Niemiecką i wykonaniem wojskowych praw zwierzchnich”^[14]. Przepis ten budził wiele kontrowersji, pojawiły się liczne wątpliwości dotyczące obowiązywania przedwojennego polskiego prawa. Kwestie te były rozstrzygane przez organy wchodzące w skład niemieckiej administracji specjalnej na szczeblu centralnym Generalnego Gubernatorstwa. Koordynował te działania Albert Weh, który przez cały okres okupacji nadzorował legislację (był kierownikiem Wydziału Ustawodawstwa w Urzędzie Generalnego Gubernatora, a później szefem Urzędu Ustawodawczego)^[15]. Bez żadnych jednak wątpliwości możemy uznać, że polski kodeks postępowania karnego z 1928 roku zachował w ograniczonym zakresie swoją moc obowiązującą^[16]. Był on stosowany w postępowaniach karnych toczących się przed sądami polskimi (nieniemieckimi). Trzeba w tym miejscu zauważyć, że na pierwotnym obszarze Generalnego Gubernatorstwa obowiązywał on w zasadzie nieprzerwanie przez cały okres okupacji, natomiast na terenie przyłączonego do GG dystryktu Galicja zaczęto go stosować w praktyce

---

¹³ Andrzej Wrzyszczyk, „Hierarchia aktów prawnych wprowadzonych przez okupanta niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945” *Studia Iuridica Lublinensia*, 22 (2014): 697–701.

¹⁴ Albert Weh, *Prawo Generalnego Gubernatorstwa w układzie rzeczowym z objaśnieniami i szczegółowym skorowidzem, (wydanie trzecie)*. Kraków: Burgverlag, 1941, A 120, Pierwsze rozporządzenie o odbudowie administracji okupowanych polskich obszarów z 26 października 1939 r., § 8.

¹⁵ Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo*, 354–357.

¹⁶ Hubert Mielnik, *Sądownictwo polskie (nieniemieckie) w dystrykcie lubelskim Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939–1945* (Lublin: UMCS, 2020), *passim*; Hubert Mielnik, „Tezy prawne z zakresu prawa karnego wydawane przez polskie (nieniemieckie) sądy apelacyjne w Generalnym Gubernatorstwie (1940–1943)” *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1 (2021): 99–116; Andrzej Szulczyński, *Sądownictwo polskie w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945* (Warszawa: Słowo, 2020), *passim*.

po trzyletniej przerwie od jesieni 1942 roku. Sądy polskie (nieniemieckie) rozpatrywały sprawy karne przeciwko ludności nieniemieckiej (wyłączone spod ich jurysdykcji były wszystkie „kategorie” ludności niemieckiej: Reichsdeutschen, Volksdeutschen, Deutschstämmige – jako podsądni, ale też jako świadkowie). Istniała też możliwość przeniesienia postępowań przeciwko ludności nieniemieckiej do pionu sądownictwa niemieckiego. Decyzję w tej kwestii podejmowała niemiecka prokuratura Staatsanwaltschaft (do 31 lipca 1943 roku używano nazwy władza oskarżenia – Anklagebehörde)^[17].

Przepisy polskiego kodeksu postępowania karnego z 1928 roku były przez okupanta niemieckiego zmieniane począwszy od 1940 roku. Podstawą tych nowelizacji były uregulowania zawarte w aktach normatywnych wydawanych przez niemieckie organy władzy okupacyjnej w Generalnym Gubernatorstwie ogłaszanych we wspomnianym wyżej urzędowym publikatorze. Warto jednak podkreślić, że w ówczesnych realiach istotny wpływ na zakres obowiązywania polskiego k.p.k. miało także tzw. prawo powielaczowe tworzone przez niemiecką administrację resortu sprawiedliwości GG. Cechą charakterystyczną było utworzenie dwóch szczebli tej administracji. Organem centralnym był Wydział Sprawiedliwości w Urzędzie Generalnego Gubernatora (od 1941 r. Główny Wydział Sprawiedliwości w Rządzie Generalnego Gubernatorstwa). Nietypowym rozwiązaniem było usytuowanie organów administracji sprawiedliwości także na szczeblu lokalnym. Były to wydziały sprawiedliwości w dystryktach. Organy centralne i wydziały sprawiedliwości w dystryktach wydawały wiele wytycznych i okólników, które można uznać za formę wykładni przepisów prawa. Miało to praktyczny wpływ na zakres obowiązywania polskiego kodeksu postępowania karnego z 1928 roku w Generalnym Gubernatorstwie^[18].

Moim zdaniem najważniejszą modyfikacją przepisów k.p.k. z 1928 r. było zniesienie kasacji. Regulowały to przepisy rozporządzenia o sądownictwie polskim w Generalnym Gubernatorstwie z 19 lutego 1940 roku. Jak wyżej wspomniano nie zezwolono na funkcjonowanie Sądu Najwyższego.

¹⁷ Rozporządzenie w celu uproszczenia wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie stosownie do potrzeb wojennych z 5 lipca 1943 r., Dziennik Rozporządzeń dla Generalnego Gubernatorstwa 1943, nr 53, s. 309, § 1, 9.

¹⁸ Andrzej Wrzyszczyk, „Kształtowanie wykładni prawa sądowego w praktyce funkcjonowania sądownictwa okupacyjnego w Generalnym Gubernatorstwie (1939–1945)”, [w:] *Omnia sunt interpretanda. Teoria i dogmatyka prawnicza, Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Leszkowi Leszczyńskiemu*, red. Andrzej Korybski, Bartosz Liżewski (Lublin: UMCS, 2023), 466–471.

Ustęp drugi paragrafu 5 rozporządzenia o sądownictwie polskim miał dość enigmatyczną treść: „Sąd Najwyższy nie podejmuje chwilowo swojej czynności”. Słowo „chwilowo” absolutnie nie oddawało prawdziwych intencji niemieckiego ustawodawcy, gdyż nie przywrócono działania Sądu Najwyższego przez cały okres okupacji do 1945 roku. Kolejne przepisy rozporządzenia były już bardziej precyzyjne. W paragrafie 11 ustęp 1 stwierdzono, że „przeciw rozstrzygnięciom sądów okręgowych i grodzkich w pierwszej instancji dopuszczone są środki prawne lub odwoławcze przewidziane w polskim prawie”, natomiast w ustępie 2, że „wydane w drugiej instancji orzeczenia sądu okręgowego i wszystkie orzeczenia sądu apelacyjnego są ostateczne”^[19]. Przytoczone powyżej uregulowania nie mówią wprost o zniesieniu kasacji, ale ich wykładnia nie budzi żadnych wątpliwości. Był to fakt oczywisty dla sądów i innych organów okupacyjnych w GG. Wspomniany wyżej wysoki urzędnik administracji centralnej Generalnego Gubernatorstwa Albert Weh wydawał zbiory przepisów prawnych i opatrywał je swoimi komentarzami^[20]. Największe znaczenie miała moim zdaniem publikacja pt. *Prawo Generalnego Gubernatorstwa w układzie rzeczowym i szczegółowym* skorowidzem, doczekała się ona kilku wydań. Komentarz Weha w interesującej nas kwestii był jednoznaczny: „Kasacja była dopuszczalna tylko do Sądu Najwyższego [...] odpada dlatego w przyszłości [...]”^[21].

Na podstawie powyższych wywodów można niewątpliwie stwierdzić, że zakres obowiązywania polskiego kodeksu postępowania karnego z 1928 roku w Generalnym Gubernatorstwie nie obejmował rozdziału III księgi VIII, czyli przepisów regulujących kasację (art. 504 – 539) oraz umiejscowionego w przepisach ogólnych artykułu 25^[22].

Okupant niemiecki zdecydował się na ustanowienie odmiennego od kasacji nadzwyczajnego środka pozwalającego wzruszać prawomocne orzeczenia polskich sądów. Była to instytucja zwana prawem sprawdzenia o wybitnie antypolskim charakterze. Pierwsze uregulowanie, które przyznawało prawo sprawdzenia sędziemu niemieckiemu, znalazło się już w rozporządzeniu o odbudowie wymiaru sprawiedliwości z 26 X 1939 r. Rozbudowano ją i dokładnie sprecyzowano w rozporządzeniu

¹⁹ Weh, *Prawo Generalnego*, C 150, Rozporządzenie o sądownictwie polskim w Generalnym Gubernatorstwie z 19 lutego 1940 r., § 5, ust. 2, § 11, ust. 1 i 2.

²⁰ Wrzyszczy, *Hierarchia aktów*, 701-702.

²¹ Weh, *Prawo Generalnego*, C 150, przypis nr 11 do § 11.

²² K.p.k. 1928, art. 25, 504-539; Mogilnicki, *Kodeks postępowania*, 60, 832-876.

o sądownictwie polskim z 19 II 1940 r. Z wnioskiem o sprawdzenie wyroku występował do wyższego sądu niemieckiego kierownik wydziału sprawiedliwości w dystrykcie w ciągu 6 miesięcy od uprawomocnienia się. Przesłanką było naruszenie interesu publicznego. Wyższy sąd niemiecki mógł rozstrzygnięcie zatwierdzić lub je znieść. W tym drugim przypadku albo sam wyrokował, albo przekazywał sprawę do sądownictwa niemieckiego. Jeśli podważane orzeczenie sądu polskiego było wyrokiem, wyższy sąd niemiecki również stosował po ustnej rozprawie tę formę rozstrzygnięcia, w pozostałych przypadkach wydawał postanowienia. Wyższemu sądowi niemieckiemu pozostawiono dużą swobodę w kształtowaniu zasad postępowania: mógł to czynić według swego uznania z uwzględnieniem wagi poszczególnych spraw. Gdy postępowanie przekazywano do sądownictwa niemieckiego w sprawach cywilnych, orzekał sąd niemiecki, a w sprawach karnych sąd specjalny. Charakterystyczny był fakt, że prawo sprawdzenia działało wstecz. Wszystkie wyroki sądów polskich, które uprawomocniły się po dniu 31 VIII 1938 r., mogły zostać sprawdzone. Od tej i tak już bardzo niekorzystnej dla Polaków zasady uczyniono jeszcze dalej idący wyjątek. Mianowicie w szczególnie ważnych przypadkach, jeżeli rozstrzygnięcie naruszało interes narodu niemieckiego, orzeczenie mogło być sprawdzone bez względu na czas, jaki upłynął od momentu jego uprawomocnienia się. Decyzję o sprawdzeniu orzeczenia mógł w takiej sytuacji podjąć kierownik resortu sprawiedliwości w GG^[23]. Antypolskie intencje ustawodawcy niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie potwierdzał jeszcze jeden sposób wzruszania prawomocnych rozstrzygnięć sądów polskich, który można było stosować w sprawach hipotecznych. Jeśli obywatel Rzeszy lub osoba narodowości niemieckiej uważała, że niedotyczące jej bezpośrednio orzeczenie narusza jednak jej interesy, mogła w ciągu dwóch miesięcy zwrócić się ze skargą do wyższego sądu niemieckiego, który miał pełną swobodę decyzji co do dalszych losów sprawy^[24].

Na drugim miejscu wymienilibym ograniczenie zakresu obowiązywania polskiego k.p.k. z 1928 r., wynikające z niemieckich uregulowań odnoszących się do stosowania prawa łaski. Przepisy o ułaskawieniu zawarte były w ustępie 3 księgi IX kodeksu (art. 564 – 570)^[25]. Warto zauważyć, że, podobnie

²³ Weh, *Prawo Generalnego*, C 100, Rozporządzenie o odbudowie wymiaru sprawiedliwości w Generalnym Gubernatorstwie z 26 października 1939 r., § 3; C 150, § 16–18; Wrzyszczyk, *Okupacyjne sądownictwo*, 109–110.

²⁴ Weh, *Prawo Generalnego*, C 120, Rozporządzenie o sądownictwie polskim w Generalnym Gubernatorstwie z 19 lutego 1940 r., § 31, ust. 2.

²⁵ K.p.k. 1928, art. 564–570; Mogilnicki, *Kodeks postępowania*, 889–891.

jak w przypadku kasacji, w odniesieniu do prawa łaski najważniejsze akty normatywne niemieckich władz okupacyjnych nie zawierały bezpośrednio, wyraźnej derogacji wymienionych wyżej przepisów naszego kodeksu. W rozporządzeniu o sądownictwie polskim w Generalnym Gubernatorstwie z 19 lutego 1940 roku uchylono moc obowiązującą przepisów polskiego prawa, na podstawie których polskie organy wymiaru sprawiedliwości uprawnione były do „warunkowego zawieszania kar wolnościowych lub grzywnien lub udzielania innych ułaskawień”^[26]. Także dwa najważniejsze niemieckie akty normatywne regulujące wprost prawo łaski w Generalnym Gubernatorstwie, czyli dekret führera i kanclerza Rzeszy Niemieckiej o stosowaniu prawa łaski na okupowanych obszarach polskich z 30 I 1940 r. oraz dekret o stosowaniu prawa łaski w Generalnym Gubernatorstwie z 8 III 1940 r., nie zawierały żadnych odniesień do polskich przedwojennych przepisów (w tym k.p.k.)^[27]. Nie ulega jednak wątpliwości, że przestały obowiązywać te postanowienia naszego kodeksu, które przyznawały konkretne kompetencje w postępowaniu o ułaskawienie Prezydentowi Rzeczypospolitej Polskiej i Ministrowi Sprawiedliwości (art. 564, 566, 567, 569)^[28].

Warto w tym miejscu podkreślić rolę prawa powielaczowego w GG^[29]. Przywołany wyżej dekret o stosowaniu prawa łaski w Generalnym Gubernatorstwie z 8 III 1940 r. odnosił się tylko do wyroków skazujących na karę śmierci. Dekret z 16 III 1940 r. o stosowaniu prawa łaski przy karach pozbawienia wolności i grzywnach orzeczonych przez sądy nie został opublikowany^[30]. Inny przykład to okólnik wydany przez kierownika wydziału III w Wydziale Sprawiedliwości w Urzędzie Generalnego Gubernatora Gansera 15 III 1940 r. (występował w zastępstwie szefa Wydziału Sprawiedliwości UGG Willego). Okólnik ten przesłano do

²⁶ Weh, *Prawo Generalnego*, C 150, § 3. Warto dodać, że w komentarzu do tego paragrafu zawartym w przypisie 5 przywołano tylko przepisy polskiego kodeksu karnego z 1932 roku, a pominięto k.p.k. z 1928 r.

²⁷ Weh, *Prawo Generalnego*, C 390, Dekret führera i kanclerza Rzeszy Niemieckiej o stosowaniu prawa łaski na okupowanych obszarach polskich z 30 I 1940 r.; C 395, Dekret o stosowaniu prawa łaski w Generalnym Gubernatorstwie z 8 III 1940 r.

²⁸ K.p.k. 1928, art. 564, 566, 567, 569; Mogilnicki, *Kodeks postępowania*, 889-890.

²⁹ Hubert Mielnik, „Nazistowski kolonializm prawny. (Nie)porządek prawny Generalnego Gubernatorstwa (1939-1945)” *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*, nr 3 (2022): 109-111.

³⁰ Weh, *Prawo Generalnego*, C 395, przypis 3; Archiwum Państwowe w Łodzi, Prokuratura przy Sądzie Specjalnym w Piotrkowie, sygn. 15, k. 10; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), Sąd Specjalny w Warszawie, sygn. 700/7, k. 1.

wydziałów sprawiedliwości w urzędach czterech dystryktów. Zawierał on instrukcję zawierającą wykładnię wspomnianego wyżej § 3 rozporządzenia z 19 II 1940 r. o sądownictwie polskim. Wyjaśniono, że sądy polskie nie dysponują już prawem do orzekania warunkowego skazania, ani do warunkowego przedterminowego zwolnienia z aresztu karnego, gdyż należało to traktować jako akty łaski. Natomiast nadzwyczajne złagodzenie kary potraktowano odmiennie, uznając je za instytucję dotyczącą wymiaru kary, a nie prawa łaski. W kwestii przysługującego sądowi w niektórych przypadkach prawa odstąpienia od wymierzenia kary pomimo orzeczenia o winie, Ganser zastrzegł sobie prawo decyzji^[31].

Kolejnym ważnym przykładem zmian wprowadzonych przez okupanta niemieckiego w polskim kodeksie postępowania karnego z 1928 roku były przepisy odnoszące się do składów sądów. W rozporządzeniu o sądownictwie polskim w Generalnym Gubernatorstwie z 19 lutego 1940 r. zamieszczono wprawdzie paragraf 10, stanowiący, że „Sądy orzekają w składzie przewidzianym w polskich przepisach”, ale już w następnym zdaniu dodano, iż „sędziowie niezawodowi są wykluczeni [...]”^[32]. W postanowieniu wykonawczym do tego rozporządzenia wydanym 1 sierpnia 1940 r. doprecyzowano: „Sądy apelacyjne i okręgowe orzekają w drugiej instancji w składzie trzech sędziów”^[33]. Uregulowania te zmieniały artykuł 21 oraz artykuł 491 paragraf 1 naszego k.p.k. z 1928 roku^[34]. We wspomnianym wyżej zbiorze przepisów zredagowanym przez Alberta Weha zamieszczono komentarz jasno precyzujący skład sądów polskich orzekających w sprawach karnych po zmianach wprowadzonych przez okupanta: „A. sąd grodzki rozpoznaje w składzie jednego sędziego. B. sąd okręgowy rozpoznaje... II. W sprawach karnych 1. w pierwszej instancji a) w składzie jednego sędziego w sprawach osób nieletnich oraz w sprawach o występki i wykroczenia b) w składzie trzech sędziów we wszystkich pozostałych

³¹ AIPN, Rząd Generalnego Gubernatorstwa – Główny Wydział Sprawiedliwości, sygn. V/4, k. 7; Andrzej Wrzyszczyk, „Uwagi o prawie łaski w Generalnym Gubernatorstwie (1939–1945). Podstawy normatywne stosowania prawa łaski w GG” *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*, cz. 2 (2006): 447–448.

³² Weh, *Prawo Generalnego*, C 150, § 10.

³³ Weh, *Prawo Generalnego*, C 151, Postanowienie wykonawcze z dnia 1 sierpnia 1940 r. do rozporządzenia o sądownictwie polskim w Generalnym Gubernatorstwie z 19 lutego 1940 r., pkt. VI.

³⁴ k.p.k. 1928, art. 21, 491 § 1; Mogilnicki, *Kodeks postępowania*, 57, 799–800.

sprawach 2. w drugiej instancji w składzie trzech sędziów. C. sądy apelacyjne składają się... II. w sprawach karnych z trzech sędziów”^[35].

Decyzja o wstrzymaniu funkcjonowania polskiego Sądu Najwyższego spowodowała nie tylko wspomnianą wyżej likwidację kasacji. Ustalenie właściwości miejscowej sądu regulowały artykuły 26 i 27 k.p.k. Jeśli na ich podstawie nie udało się ustalić tej właściwości, Sąd Najwyższy postanawiał, który sąd ma sprawę rozpoznawać (art. 28 k.p.k.). Ustawodawca niemiecki w Generalnym Gubernatorstwie przekazał te kompetencje kierownikowi Wydziału Sprawiedliwości w Urzędzie Generalnego Gubernatora, uchylając w ten sposób artykuł 28 polskiego kodeksu postępowania karnego z 1928 roku^[36]. Wspomniane wyżej kompetencje prokuratury niemieckiej do przenoszenia spraw karnych przeciwko ludności nieniemieckiej do pionu sądownictwa niemieckiego należy uznać za ograniczenie zakresu obowiązywania art. 11 k.p.k.^[37].

Zakres obowiązywania tego kodeksu w GG nie obejmował też art. 37 i 40, które zawierały uprawnienia Sądu Najwyższego dotyczące rozstrzygania sporów kompetencyjnych między sądownictwem powszechnym a wojskowym oraz przekazywania spraw wewnątrz sądownictwa powszechnego sądom równorzędnym ze względu na zabezpieczenie prawidłowego wymiaru sprawiedliwości^[38].

W praktyce nie obowiązywał art. 111 § 3 dotyczący przysięgi świadka („Osoby, wyznające religię mojżeszową, trzymają prawą rękę na torze – 2 ks. Mojżesza 20 rozdz. 7 wiersz”)^[39]. Podstawą były akty prawa powielaczowego wydane przez niemiecką administrację resortu sprawiedliwości. Sądom polskim nakazano usunięcie w ciągu 3 dni wszystkich żydowskich ksiąg religijnych, które były w ich posiadaniu, a następnie ich spalenie. Akcja ta miała miejsce w maju i czerwcu 1940 roku. Wydaje się, że przysięgi były w dalszym ciągu składane według tej samej rotacji, ale już bez użycia Tory, chociaż budzi to wątpliwości^[40].

³⁵ Weh, *Prawo Generalnego*, C 150, przypis nr 10 do § 10.

³⁶ Weh, *Prawo Generalnego*, C 151, pkt. IV. Przywołany przepis nie zawiera derogacji art. 28 polskiego k.p.k., ale wskazuje na nią komentarz A. Weha umieszczony w przypisie 13 do punktu IV; k.p.k. 1928, art. 26, 27, 28; Mogilnicki, *Kodeks postępowania*, 60-62.

³⁷ K.p.k. art. 11, § 1 Sąd z urzędu rozstrzyga o swojej właściwości. § 2 Uznając swoją niewłaściwość, sąd przekazuje sprawę komu należy. § 3 Na postanowienie w przedmiocie właściwości służy zażalenie. Mogilnicki, *Kodeks postępowania*, 39-41.

³⁸ k.p.k. 1928, art. 37, 40; Mogilnicki, *Kodeks postępowania*, 83-84, 88-92.

³⁹ k.p.k. 1928, art. 111, § 3; Mogilnicki, *Kodeks postępowania*, 262-265.

⁴⁰ Mielnik, *Sądownictwo polskie*, 272; Domański, Tomasz. „Żydzi w sprawach karnych przed Sądem Okręgowym w Kielcach w latach 1939-1941 – przyczynek

W dniu 9 lipca 1943 r. generalny gubernator Hans Frank ustanowił rozporządzenie, w którym upoważniał Główny Wydział Sprawiedliwości w Rządzie Generalnego Gubernatorstwa do wydawania zarządzeń dotyczących prawa procesowego w obrębie sądownictwa polskiego. Zarządzenia te miały zmierzać do uproszczenia procedury ze względu na potrzeby wojenne^[41]. Mimo tego upoważnienia na łamach Dziennika Rozporządzeń dla Generalnego Gubernatorstwa nie opublikowano do końca okupacji żadnych aktów normatywnych, które miały wpływ na zakres obowiązywania polskiego k.p.k. z 1928 roku.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że zakres obowiązywania polskiego kodeksu postępowania karnego z 1928 r. w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945 został ograniczony w bardzo dużym stopniu. Przepisy tego kodeksu były wykorzystywane w minimalnym stopniu przez organy wymiaru sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego. W dualistycznym systemie sądownictwa stworzonym przez okupanta nie posiadał mocy obowiązującej w systemie sądownictwa niemieckiego. Był stosowany w drugim pionie, czyli w sądownictwie polskim (nieniemieckim), które rozpatrywało sprawy karne przeciwko nieniemieckim mieszkańcom Generalnego Gubernatorstwa, jeśli prokuratura niemiecka nie przekazała ich do sądownictwa niemieckiego. W tym zawężonym podmiotowo i przedmiotowo zakresie występowały dalsze ograniczenia mocy obowiązującej polskiego kodeksu postępowania karnego z 1928 r., o których pisałem wyżej. Trzeba jednak podkreślić, iż nawet po wprowadzeniu tych wszystkich ograniczeń zdecydowana większość przepisów naszego kodeksu mogła być stosowana w stosunku do kilkunastu milionów mieszkańców GG przez kilka lat okupacji^[42]. W sądownictwie polskim (nieniemieckim) rozpatrywano większość spraw karnych przeciwko oskarżonym nie-Niemcom, czyli przedstawicielom ludności polskiej, żydowskiej, ukraińskiej oraz osobom innych narodowości.

---

do relacji polsko-żydowskich w okresie okupacji niemieckiej” *Polish-Jewish Studies*, 3 (2022): 278.

⁴¹ Rozporządzenie z 9 lipca 1943 r. celem zmiany rozporządzenia o sądownictwie polskim w Generalnym Gubernatorstwie z 19 lutego 1940 r., Dziennik Rozporządzeń dla Generalnego Gubernatorstwa (dalej: Dz.RGG), Nr 55, s. 317, jedyny paragraf.

⁴² Maciej Mitera, *Zwyczajny faszizm. Położenie prawne obywateli II Rzeczypospolitej w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1944* (Warszawa: Agencja Wydawnicza CB, 2017), 71–78.

Bibliografia

- Domański Tomasz, „Żydzi w sprawach karnych przed Sądem Okręgowym w Kielcach w latach 1939–1941 – przyczynek do relacji polsko-żydowskich w okresie okupacji niemieckiej” *Polish-Jewish Studies*, 3 (2022): 261-321.
- Gondek Leszek, *Polska karząca 1939-1945. Polski podziemny wymiar sprawiedliwości w okresie okupacji niemieckiej*. Warszawa: Pax, 1988.
- Gondek Leszek, *W imieniu Rzeczypospolitej. Wymiar sprawiedliwości w Polsce w czasie II wojny światowej*. Warszawa: PWN, 2011.
- Górski Grzegorz, „Wymiar sprawiedliwości na ziemiach polskich w latach 1939–1945”, [w:] *Dzieje wymiaru sprawiedliwości*, red. Tadeusz Maciejewski. 347-354. Koszalin: Bałtycka Wyższa Szkoła Humanistyczna, 1999.
- Kania Leszek, *Przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu i dyscyplinie w polskim prawie karnym i praktyce sądów wojskowych w latach 1795–1945*. Sulechów: PWSZ, 2010.
- Lisiewicz Paweł Maria, *W imieniu Polski Podziemnej. Z dziejów wojskowego sądownictwa specjalnego Armii Krajowej*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1988.
- Mielnik Hubert, „Nazistowski kolonializm prawny. (Nie)porządek prawny Generalnego Gubernatorstwa (1939–1945)” *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*, nr 3 (2022): 101-132.
- Mielnik Hubert, *Sądownictwo polskie (nieniemieckie) w dystrykcie lubelskim Generalnego Gubernatorstwa w latach 1939–1945*. Lublin: UMCS, 2020.
- Mielnik Hubert, „Tezy prawne z zakresu prawa karnego wydawane przez polskie (nieniemieckie) sądy apelacyjne w Generalnym Gubernatorstwie (1940–1943)” *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1 (2021): 99-116.
- Mitera Maciej, *Zwyczajny faszyzm. Położenie prawne obywateli II Rzeczypospolitej w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1944*. Warszawa: Agencja Wydawnicza CB, 2017.
- Mogilnicki Aleksander, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Kraków: Księgarnia Powszechna 1933.
- Paśnik Jerzy, „Statut Cywilnych Sądów Specjalnych jako podstawa działania sądownictwa konspiracyjnego (1943-1944)” *Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego*, nr 2 (1988): 155-156.
- Pospieszalski Karol Marian, „Odpowiedzialność naczelnych zwierzchników administracji terenowej za zbrodnie wojenne w okupowanej Polsce” *Przegląd Zachodni*, nr 3 (1962): 3-27.
- Sieroszewski Władysław, „Organizacja wymiaru sprawiedliwości w Powstaniu Warszawskim i udział w niej adwokatów” *Palestra*, 7 (1977): 69-84.

- Szerkus Oscar, *Die Sondergerichtsbarkeit des Polnischen Untergrundstaates*. Berlin: Duncker & Humblot, 2019.
- Szopa Piotr, „W imieniu Rzeczypospolitej...”. *Wymiar sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego na terenie Podokręgu AK Rzeszów*. Rzeszów: IPN, 2014.
- Szulczyński Andrzej, *Sądownictwo polskie w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945*. Warszawa: Słowo, 2020.
- Szyprowski Bartłomiej, *Sąd Kapturowy przy Komendzie Głównej Związku Walki Zbrojnej w Warszawie (sierpień 1940 r. – listopad 1941 r.)*. *Podziemie w walce ze zdrajcami Rzeczypospolitej*. Warszawa: Historyczna, 2016.
- Weh Albert, *Prawo Generalnego Gubernatorstwa w układzie rzeczowym z objaśnieniami i szczegółowym skorowidzem, (wydanie trzecie)*. Kraków: Burgverlag, 1941.
- Wrzyszczyk Andrzej, „Hierarchia aktów prawnych wprowadzonych przez okupanta niemieckiego w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945” *Studia Iuridica Lublinensia*, 22 (2014): 695-708.
- Wrzyszczyk Andrzej, „Kształtowanie wykładni prawa sądowego w praktyce funkcjonowania sądownictwa okupacyjnego w Generalnym Gubernatorstwie (1939–1945)”, [w:] *Omnia sunt interpretanda. Teoria i dogmatyka prawnicza, Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Leszkowi Leszczyńskiemu*, red. Andrzej Korybski, Bartosz Liżewski. 466-471. Lublin: UMCS, 2023.
- Wrzyszczyk Andrzej, *Okupacyjne sądownictwo niemieckie w Generalnym Gubernatorstwie 1939 – 1945. Organizacja i funkcjonowanie*. Lublin: UMCS, 2008.
- Wrzyszczyk Andrzej, „Uwagi o prawie łaski w Generalnym Gubernatorstwie (1939–1945). Podstawy normatywne stosowania prawa łaski w GG” *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*, cz. 2 (2006): 445-452.

